

Π Ρ Α Κ Τ Ι Κ Α Τ Η Σ Α Κ Α Δ Η Μ Ι Α Σ Α Θ Η Ν Ω Ν

ΠΑΝΗΓΥΡΙΚΗ ΣΥΝΕΔΡΙΑ ΤΗΣ 28^{ΗΣ} ΟΚΤΩΒΡΙΟΥ 1990

ΠΡΟΕΔΡΙΑ ΓΕΩΡΓΙΟΥ ΒΛΑΧΟΥ

ΓΙΑ ΤΗΝ ΕΠΕΤΕΙΟ ΤΗΣ 28^{ΗΣ} ΟΚΤΩΒΡΙΟΥ 1940

ΠΕΝΗΝΤΑ ΧΡΟΝΙΑ ΜΕΤΑ ΤΗΝ 28^Η ΟΚΤΩΒΡΙΟΥ 1940
ΣΚΕΨΕΙΣ ΠΑΝΩ ΣΕ ΜΙΑ ΕΠΕΤΕΙΟ

ΟΜΙΛΙΑ ΤΟΥ ΑΚΑΔΗΜΑΤΙΚΟΥ Κ. ΝΙΚΟΛΑΟΥ ΒΑΛΤΙΚΟΥ

*Κύριε Ἀντιπρόεδρε τῆς Κυβερνήσεως,
Κύριε Ἀντιπρόεδρε τῆς Ἀκαδημίας,
Κύριοι Ἀκαδημαῖκοί,
Κυρίες καὶ Κύριοι,*

Ἐπάρχουν στὴ ζωὴ τῶν Ἐθνῶν ὅπως καὶ τῶν ἀνθρώπων μέρες, ὅπου ὁ χρόνος σὰν νὰ σταματᾷ, ὅπου οἱ ψυχὲς ἐξυψώνονται, ὅπου ὅλα γίνονται ἀπλὰ καὶ φωτεινά, ὅπου σὰν μιὰ θεία χάρις κυριαρχεῖ τὶς σκέψεις καὶ τὶς πράξεις, καὶ ὅπου γράφεται ἡ Ἱστορία.

Τέτοιες ἐξαιρετικὲς μέρες γνώρισε πολλὲς ὁ Ἑλληνισμὸς στὴν ἱστορία του καὶ τέτοια μέρα, τὴν 28^η Ὀκτωβρίου 1940, μαζευτήκαμε γιὰ νὰ ἐορτάσουμε σήμερα. Καὶ ὁ ἐορτασμὸς αὐτὸς δὲν ἔχει διόλου τὸν τυπικὸ χαρακτήρα, ποὺ θὰ μπορούσε νὰ τοῦ δώσει ἡ τακτικὴ ἐπανάληψή του.

Πράγματι, πενήντα χρόνια ἔπειτα ἀπὸ τὴ μέρα ἐκείνη, ἡ ἀνάμνησή της εἶναι γιὰ πολλοὺς ἀπὸ μᾶς, τοὺς ἀρχαιότερους, ἀκόμα ζωντανή ὅπως λένε «σὰν νὰ ἦταν χθές». Πέρα ὅμως ἀπὸ τὶς προσωπικὲς μας συγκινήσεις καὶ ἀπὸ τὶς ἀναμνήσεις ἐκείνου τοῦ πρωῖνου ποὺ ἤχησαν οἱ σειρήνες, ποὺ βγήκαμε ἐνθουσιώδεις στοὺς δρόμους καὶ ποὺ ἄλλαξε ξαφνικὰ ἡ ζωὴ τῶν ἀτόμων καὶ τῆς χώρας, ὁ μισὸς αἰώνας ποὺ πέρασε ἀπέδωσε στὴν 28^η

Ἰουλίου τὴν ὀριστικὴ τῆς σημασίας καὶ μᾶς ἐπιτρέπει νὰ διατυπώσουμε σχετικὰ μερικὲς γενικότερες σκέψεις.

Σὲ μιὰ τέτοια περίσταση, ἀντιλαμβάνομαι βέβαια τὴν τιμὴ καὶ τοὺς κινδύνους πὺ συνεπάγεται ἡ ὁμιλία πὺ μου ἔχει ἀνατεθεῖ. Ἡ τιμὴ εἶναι ἔκδηλη καὶ μεγάλη. Οἱ κίνδυνοι εἶναι ἐπίσης μεγάλοι καὶ ἐμφανεῖς. Ἀλλὰ δὲν εἶναι εὐκόλο νὰ μιλήσει κανεὶς σωστὰ γιὰ ἓνα τέτοιο γεγονός. Οἱ σκέψεις πὺ θὰ μου ἐπιτρέψετε νὰ σᾶς ὑποβάλω θὰ εἶναι ὅμως ἀπλές.

Ἄς ζανασκεφθοῦμε μιὰ στιγμή τὴν κατάσταση πὺ ἐπικρατοῦσε στὸν κόσμον ἐκείνη τὴν ἐποχὴ, καὶ πιὸ συγκεκριμένα τὴν παραμονὴ τῆς 28ης Ἰουλίου. Ὁ Ἄξων εἶχε οὐσιαστικὰ ἐπιβληθεῖ στὴν Εὐρώπη. Ἡ Ἀγγλία, τραυματισμένη, ἔμενε ἡ μόνη ἐμπόλεμος τῆς δημοκρατικῆς παρατάξεως καὶ ἡ θέση τῆς φαινόταν ἀπελπισμένη. Ὄταν, τότε, στὶς πρωινὲς ὥρες τῆς 28ης Ἰουλίου 1940, ἐπεδόθη στὴν Ἑλλάδα τὸ ἰταλικὸ φασιστικὸ τελεσίγραφο, ἡ ἀπόρριψή του θὰ μπορούσε νὰ θεωρηθεῖ ἀπὸ πολλοὺς σὰν κάτι τὸ ἐντελῶς παράλογο καὶ ἡ ἄμεση κἀρρευση τῆς μικρῆς Ἑλλάδος σὰν βεβαία.

Ξέρουμε ὅμως τί ἀκολούθησε: ἡ ἐνθουσιώδης ἀντίσταση τοῦ ἑλληνικοῦ λαοῦ, ἡ ἀπώθηση τοῦ εἰσβολέως, ἡ ἀντεπίθεση καὶ οἱ νίκες πὺ ὀδήγησαν τὸν ἑλληνικὸ στρατό, πἀρὰ τὸν ἀνεπαρκῆ ὀπλισμό του καὶ τὶς κακουχίες πὺ ὑπέστη στὴ Βόρειο Ἡπειρο, ἡ κἀτάληψη τῆς Κορυτσᾶς, τῶν Ἀγίων Σαράντα, τοῦ Ἀργυροκάστρου. Ἄς σταματήσουμε σ' αὐτὸ τὸ σημεῖο, διότι τότε ἄρχισε νὰ διαγράφεται ἡ γερμανικὴ ἀπειλή καὶ ἀνοίγει ἓνα ἄλλο δραματικὸ κεφάλαιο τῆς ἱστορίας μας, στὸ ὀποῖο θὰ ἐπανέλθω.

Ἰοφείλουμε ἐδῶ νὰ σταθοῦμε κάπως πιὸ προσεκτικὰ στὸ φαινόμενο τῆς 28ης Ἰουλίου. Πῶς ἐξηγεῖται αὐτὴ ἡ ὀμόφωνη καὶ ὑπερήφανη στάση τοῦ ἑλληνικοῦ λαοῦ, αὐτὴ ἡ «τρέλλα» θὰ ἔλεγον μερικοὶ «λογικοὶ» παρατηρητές, αὐτὴ ἡ σθεναρὴ, νικηφόρος καὶ παρατεταμένη ἀντίσταση, αὐτὸ τὸ ἠθικὸ πὺ παρέμεινε ὕψηλὸ ἐπὶ τόσοις μῆνες σ' ἓνα λαὸ τὸν ὀποῖον τόσο συχνὰ χαρακτήρισαν –καὶ τόσο συχνὰ κἀτέστρεψαν– ἡ διχόνοια καὶ ἡ ἀστάθεια; Πῶς βρέθηκε ξαφνικὰ ἐνωμένος, ὅπως σπάνια στὴν ἱστορία του, ἓνας λαὸς στὸν ὀποῖον εἶχε ἐπιβληθεῖ ἓνα κἀθεστῶς

δικτατορικὸ καὶ τοῦ ὁποίου τὰ φρονήματα –πολιτικά ὅσο καὶ κοινωνικά, γιὰ νὰ μεταχειρισθοῦμε τὴν ἔκφραση τῆς ἐποχῆς– ἦταν βαθιὰ διχασμένα;

Τὴν ἀπάντηση σ' αὐτὰ τὰ ἐρωτήματα γνωρίζουμε βέβαια, ἀλλὰ πρέπει νὰ τὴν ἐπαναλαμβάνουμε, διότι φωτίζει ἓνα ἀπὸ τὰ βασικά χαρακτηριστικά τῆς ἐλληνικῆς ψυχῆς. Πρόκειται κυρίως γιὰ τὸν πατριωτισμὸ καὶ τὴν ἀγάπη τῆς ἐλευθερίας, αὐτῆς τῆς ἐλευθερίας ποὺ ψάλλει ὁ Ἑθνικός μας Ὕμνος καὶ ποὺ τόσες φορές βγῆκε ἀπὸ τὰ κόκκαλα τῶν Ἑλλήνων ἀγωνιστῶν. Μήπως θὰ σᾶς φανεῖ ὑπερβολικὸ ἂν προσθέσω ὅτι πιθανὸν νὰ συνέβαλε καὶ τὸ «ἐλληνικὸ φιλότιμο» στὴν ἀπόφαση νὰ μὴν «προσκυνήσουμε» χωρὶς ἀντίσταση;

Εἶναι σχετικὰ χαρακτηριστικὸ ὅτι, ὅπως ἀνέφερε σὲ ἀνάλογη περίσταση ὁ πρῶην Πρόεδρος τῆς Ἀκαδημίας κ. Σόλων Κυδωνιάτης¹, ὅταν ὁ Παπαρρηγόπουλος σχολίασε τὴ θυσία τοῦ Λεωνίδα καὶ τῶν συντρόφων του στὶς Θερμοπύλες, τὴν ἀπέδωσε στὸ (ἱερὸν ἐκεῖνο πῦρ) «τῆς φιλοτιμίας καὶ τῆς φιλοπατρίας».

Πάντως, τὴν ἡμέρα τῆς 28ης Ὀκτωβρίου 1940 οἱ πολιτικὲς διαφορὲς, ἂν καὶ σημαντικὲς, ὑπεχώρησαν –χωρὶς βέβαια νὰ σβήσουν– μπροστὰ στὸν κίνδυνο ποὺ διέτρεχε αὐτὴ ἢ ὑπαρξὴ τοῦ Ἑθνους. Ἐπὶ πλέον ὁ ἀγώνας γιὰ τὴ σωτηρία τῆς πατρίδας, γιὰ τοὺς βωμοὺς καὶ τὶς ἐστίες, ἦταν συγχρόνως, γιὰ τοὺς πιὸ πολλοὺς, καὶ ἀγώνας γιὰ τὴν ἐλευθερία καὶ τὴ δημοκρατία. Αὐτὰ ἦσαν ἀναμφισβήτητα τὰ μεγάλα κίνητρα ποὺ ἐνέπνευσαν ἓνα λαὸ σύσσωμο καὶ ὁδήγησαν στὸ ἀλβανικὸ ἔπος.

Ἐπὶ ὑπάρχει ὅμως καὶ κάτι ἄλλο. Ὁ πατριωτισμὸς τῶν Ἑλλήνων δὲν εἶναι ἀπλῶς ἡ ἀγάπη τῆς πατρίδας ποὺ ξέρουν, τοῦ γνώριμου τόπου ὅπου γεννήθηκαν καὶ ὅπου ζοῦν καὶ ἔζησαν οἱ γονεῖς τους καὶ οἱ παπποῦδες τους. Εἶναι κάτι πολὺ βαθύτερο. Συνειδητὰ ἢ ὄχι, οἱ Ἕλληνες διατηροῦν τὸ αἶσθημα ὅτι ἀνήκουν σὲ μιὰ χώρα μὲ μιὰ μακρὰ ἱστορία, ὅτι κατάγονται, παρὰ τὶς μεταπτώσεις, ἀπὸ προγόνους ποὺ τοὺς ἄφησαν

1. Ἀκαδημία Ἀθηνῶν. Πανηγυρικὴ συνεδρία τῆς 27ης Ὀκτωβρίου 1988. Ἑορτασμὸς γιὰ τὴν ἐπέτειο τοῦ 1940. «Ἡ μεγάλη στιγμή», Πρακτικά Ἀκαδημίας Ἀθηνῶν, Τόμος 63, Τεύχος Β', 1988, σελ. 450.

μιὰ βαριά κληρονομία για τὴν ὁποία εἶναι υπερήφανοι, ἀλλὰ καὶ πού τοὺς δημιουργεῖ ὑποχρεώσεις. Αὐτὴ τὴν κληρονομία δόξας καὶ θυσιῶν αἰσθάνονται ὅτι ἔχουν τὴν ὑποχρέωση νὰ υπερασπίσουν. Καὶ ἰδοὺ πού, τὴν 28ῃ Ὀκτωβρίου 1940, τὰ προαιώνια βιώματα γίνονται πραγματικότητα, καὶ τὸ ὑποσυνεϊδῆτο ἔρχεται στὴν ἐπιφάνεια. Τὸ «ὄχι» συνεχίζει παλαιότερες υπερήφανες παραδόσεις καὶ μᾶς φάνηκε ἔξαφνα φυσικό, καὶ διαβάσαμε μ' ἓνα ρίγος ἐνθουσιασμοῦ στὸ πρῶτο ἐπίσημο διάγγελμα τὶς λέξεις «νῦν ὑπὲρ πάντων ὁ ἀγὼν» πού εἶχαν ἀντηχήσει μὲ τὸν παιάνα στὴ ναυμαχία τῆς Σαλαμίνας, 24 αἰῶνες νωρίτερα. Ἔτσι, ἀνὰ τοὺς αἰῶνες, οἱ Ἕλληνες ἐνωμένοι ξαναζοῦσαν καὶ ξανάγραφαν ἱστορία. Ἄλλη μιὰ φορὰ ὀρθώνονταν ἐναντίον πολυπληθέστερου εἰσβολέως καὶ κατόρθωναν νὰ τοῦ ἐπιβληθοῦν. Οἱ ἐλληνικὲς νίκες πού ἀκολούθησαν ἀπέτελεσαν ἐκπληξὴ ἀκόμα καὶ για τὴν ἡγεσία τῆς Ἑλλάδος καὶ βέβαια πολὺ περισσότερο σὲ ὁλόκληρο τὸν κόσμο. Μεταξὺ τῶν ἀπείρων ἐκφράσεων θαυμασμοῦ πού ἐνέπνευσε τότε ἡ ἐλληνικὴ στάση², μερικὲς εἶναι χαρακτηριστικὲς τοῦ συσχετισμοῦ πού δημιουργήθηκε φυσικὰ μεταξὺ Ἀρχαίας καὶ συγχρόνου Ἑλλάδας, ὅπως π.χ., ὅταν ὁ Λόρδος Halifax, τότε Ὑπουργὸς τῶν Ἐξωτερικῶν τῆς Ἀγγλίας, δήλωσε στὴ Βουλὴ τῶν Λόρδων μετὰ τὴν κατάληψη τῆς Κορυτσᾶς, ὅτι «ποτὲ ἄλλοτε κατὰ τὴ διάρκεια τῆς μακρᾶς ἱστορίας της τὸ ὄνομα τῆς Ἑλλάδος δὲν στάθηκε τόσο ψηλά». Καὶ ὁ Πρόεδρος Roosevelt εἶπε για τὸν ἐλληνικὸ λαὸ ὅτι «ἀντέταξε στὶς ἀπάνθρωπες μηχανὲς τοῦ πολέμου καὶ στοὺς ψυχροὺς ὑπολογισμοὺς τῆς στρατηγικῆς ἀπλῶς καὶ μόνο τὴν ἄγρια ἔμπνευση τῆς ἐλευθερίας».

Πράγματι, ὁ «ἀέρας» πού ἀνέτρεψε τοὺς ἐπιδρομεῖς στὰ βουνα τῆς Ἀλβανίας ἀπέτελεσε μιὰ αὐθόρμητη ἀντίδραση πού συνδεόταν φυσικὰ μὲ τὶς μακρινὲς μας παραδόσεις. Δὲν εἶχε τίποτε τὸ κοινὸ μὲ τοὺς μικρό-ψυχους ὑπολογισμοὺς στοὺς ὁποίους κατέφυγαν ἄλλα πολὺ μεγαλύτερα Κράτη.

2. Βλ. Ἀλεξ. Δεσποτοπούλου «Ἡ ἱστορικὴ σημασία τοῦ Ἑλληνοϊταλικοῦ καὶ τοῦ Ἑλληνογερμανικοῦ πολέμου», Ἱστορία τοῦ Ἑλληνικοῦ Ἔθνους. Ἐκδοτικὴ, Ἀθῆνα, τόμος ΙΕ', 1978, σελ. 454-457.

Αυτή ή υπερήφανη και πράγματι ήρωϊκή στάση, αν μᾶς κόστισε πολὺ ἀκριβά, ξέρουμε –αν και ὁ κόσμος τείνει τώρα νὰ τὸ ξεχνᾷ– ὅτι εἶχε γενικότερη ἀπήχηση στὴ διεξαγωγή τοῦ πολέμου.

Τὸ πρῶτο ἀποτέλεσμα ἦταν ὅτι ἡ νικηφόρος ἀντεπίθεση τῆς Ἑλλάδας κατὰ τῆς ἰταλικῆς εἰσβολῆς ἐπέβαλε τὴν ἐπέμβαση καὶ τοῦ γερμανικοῦ στρατοῦ, πὸν ἐκδηλώθηκε στὶς 6 Ἀπριλίου 1941. Τελικά, ἡ χώρα μας φυσικὰ ὑπέκυψε στὴ διπλὴ εἰσβολή, ἀλλὰ ἡ ἀντίσταση πὸν προέβαλε ὁ ἐλληνικὸς στρατὸς ἐπὶ ἑπτὰ μῆνες μετὰ τὴν 28ῃ Ὀκτωβρίου 1940 –καὶ τελικὰ στὴν ἡρωϊκὴ μάχη τῆς Κρήτης μετὰ τοὺς Ἕγγλους συμμάχους μας– ἐπηρεάσε οὐσιαστικὰ καὶ ἴσως ἀποφασιστικὰ τὴν τροπὴ τοῦ Β΄ Παγκοσμίου Πολέμου.

Ἀπὸ ἠθικῆς ἀπόψεως, ἡ ἐλληνικὴ στάση καὶ οἱ ἐπιτυχίες τῆς ἀναπτέρωσαν τὸ ἠθικὸ τῶν δημοκρατικῶν λαῶν καί, ὅπως ὑπογραμμίσθηκε ὀρθά, διέψευσαν τὸ θρύλο γιὰ τὸ ἀήττητο τοῦ Ἄξονα. Ἀλλὰ ὑπῆρξε καὶ ἓνα πιὸ οὐσιαστικὸ ἀποτέλεσμα: τὸ ὅτι ἡ μακρὰ ἀντίσταση τῆς Ἑλλάδας ἀνάγκασε τὸν Χίτλερ νὰ καθυστερήσει τὴν ἐπίθεσή του κατὰ τῆς Ρωσίας καὶ ἡ συνέπεια ἦταν ὅτι ὁ γερμανικὸς στρατὸς κατελήφθη ἀπὸ τὸν χειμῶνα χωρὶς νὰ καταλήξει σὲ ἀποφασιστικὴ ἐπιτυχία, ὅπως τὸ ὑπογράμμισε πέρσι ὁ συνάδελφος κ. Κωνσταντῖνος Δεσποτόπουλος³ στὴν ἐξαιρετικὰ ἐμπεριστατωμένη ὁμιλία του. Ποιὰ θὰ ἦταν ἄραγε ἡ τροπὴ τῶν πραγμάτων, ἀκόμα καὶ ἡ ἔκβαση τοῦ πολέμου, ἀν δὲν εἶχε ἐπιβληθεῖ αὐτὴ ἡ καθυστέρηση;

Ἀλλὰ καὶ ποιὰ ἦσαν ὅμως γιὰ τὴν ἴδια τὴν Ἑλλάδα τὰ ἐπακόλουθα τῆς στάσεώς της; Ὅλοι τὰ ξέρουμε, καὶ οἱ περισσότεροι τὰ ζήσαμε: μιὰ πολὺ σκληρὴ κατοχὴ, ἡ ἀντίσταση τοῦ ἐλληνικοῦ λαοῦ, οἱ ἐκτελέσεις, ἡ πείνα καὶ ἡ ἐξαθλίωση τοῦ πληθυσμοῦ, οἱ παντοειδεῖς ἐλλείψεις, ἡ λεηλασία καὶ ἡ ἀπογύμνωση τῆς χώρας ἀπὸ τὶς Ἀρχές κατοχῆς, κι ἔπειτα ἀπὸ τέσσερα τρομερὰ χρόνια ἡ ἀπελευθέρωση καὶ ἀμέσως ὁ ἐμφύλιος σπαραγμὸς καὶ ὁ μοιραῖος διχασμὸς.

3. Ἀκαδημία Ἀθηνῶν, πανηγυρικὴ Συνεδρία τῆς 27ης Ὀκτωβρίου 1989. Ἐορτασμὸς γιὰ τὴν ἐπέτειο τῆς 28ης Ὀκτωβρίου 1940. Ὁμιλία τοῦ Ἀκαδημαϊκοῦ κ. Κ. Δεσποτοπούλου, σελ. 409.

Βρισκόμαστε λοιπόν τώρα πενήντα χρόνια μετά την ημέρα εκείνη της 28ης Ὀκτωβρίου ὅπου ὅλα ξεκίνησαν. Πῶς νὰ μὴ σκεπτόμαστε μιὰ τέτοια μέρα μὲ καμάρι, ἀλλὰ καὶ μὲ κάποια μελαγχολία;

Μὲ καμάρι βέβαια διότι ὁ ἑλληνικὸς λαὸς ἔδωσε στὸν κόσμον ἕνα μάθημα θάρρους καὶ συνέβαλε πραγματικὰ στὴν τελικὴ νίκη.

Μὲ μελαγχολία ὅμως γιὰ ὅσα ἀκολούθησαν, γιὰ τὴ στάση τοῦ κόσμου ὅσο καὶ γιὰ τὶς ἐξελίξεις στὴν Ἑλλάδα.

Ὁ κόσμος, ἀπὸ τὴν μιὰ, φαίνεται νὰ ξέχασε γρήγορα τὰ ἐγκώμια καὶ τοὺς ὕμνους ποὺ συνόδευσαν τὴ στάση τῆς Ἑλλάδας τοῦ 1940: ἀπὸ τὸ δράμα τῆς Κύπρου, ποὺ ἐλάχιστα συγκίνησε τὴ διεθνή κοινότητα –ιδίως ἂν συγκρίνουμε μὲ τὰ πρόσφατα γεγονότα τῆς Μέσης Ἀνατολῆς– ὡς τὴν τελευταία ἀπόφαση σχετικὰ μὲ τοὺς Ὀλυμπιακοὺς Ἀγῶνες τοῦ 1996 ποὺ, χωρὶς βέβαια νὰ βρίσκεται στὴν ἴδια κλίμακα, εἶναι δυστυχῶς χαρακτηριστικὴ τῶν νοοτροπιῶν καὶ τῶν προτεραιοτήτων, πολλὲς εἶναι οἱ ἐνδείξεις αὐτῆς τῆς ἀδιαφορίας ἢ ἀκόμα καὶ τῆς ἀμάθειας. Σὰν τὴ Δόξα τοῦ Σολωμοῦ ποὺ περπατοῦσε μονάχη, τὸ ἔπος τῆς Ἀλβανίας μᾶς ἄφησε τελικὰ ὑπερήφανους ἀλλὰ μόνους.

Τὸ συμπέρασμα πρέπει νὰ εἶναι ὅτι δὲν μπορούμε νὰ βασιζόμαστε πιά στὴν παλαιότερη δόξα καὶ τὶς παλαιότερες –ἔστω καὶ τὶς πιὸ πρόσφατες– ἐπιτυχίες μας. Ζοῦμε σ' ἕνα κόσμον σκληρό, ὅπου μόνον ἡ σημερινὴ πραγματικότητα καὶ οἱ σημερινὲς ἀξίες βαραίνουν. Κι ἀπ' αὐτὴ τὴν ἄποψη οἱ μεταπολεμικὲς ἐσωτερικὲς ἐξελίξεις τῆς χώρας ὑπῆρξαν ὀλέθριες γιὰ τὴν ὁμαλότητα τοῦ πολιτικοῦ μας βίου, τὴν οἰκονομικὴ μας ἀνάπτυξη καὶ τὸ διεθνὲς μας κύρος.

Παράλληλα παρατηρεῖται στὴ χώρα μας ἕνα πολὺ ἀνησυχητικὸ φαινόμενο σὲ ὅλες τὶς τάξεις τῆς κοινωνίας δηλαδὴ ἕνα αὐξάνον αἰσθημα ἀπογοήτευσης καὶ ἀδιαφορίας τῶν πολιτῶν γιὰ τὰ κοινὰ συμφέροντα, καὶ ἔχω ἀναφερθεῖ σχετικὰ, σὲ μιὰ ἄλλη περίσταση⁴, στὴ γνώμη ποὺ ἐξέφρασε σθεναρὰ ὁ σεβαστὸς συνάδελφος Ξενοφῶν Ζολώτας πάνω σ' αὐτὸ τὸ

4. Βλ. Ν. Βαλτικοῦ, «Τὸ διεθνὲς ἐργατικὸ δίκαιο καὶ ὁ ρόλος του στὴ σύγχρονη διεθνή κοινωνία», Ὁμιλία στὴν ἐπίσημο ὑποδοχὴ στὴν Ἀκαδημία Ἀθηνῶν, Πρακτικὰ Ἀκαδημίας Ἀθηνῶν, σελ. 120-145, Τόμος 65, Τεύχος Β', 1990.

θέμα. Ὁ ἄκρος ἀτομικισμὸς –ομάδων καὶ ἀτόμων– ἐπηρεάζεται καὶ ἀπὸ τῆ γενικότερη ἐγωκεντρικὴ τάση τῆς ἐποχῆς μας. Τὰ διάφορα αὐτὰ φαινόμενα θέτουν τὸ ἐρώτημα κατὰ πόσον ὑφίστανται ἀκόμα στὴ χώρα μας ἡ ἀλληλεγγύη καὶ ἡ συνοχὴ ποὺ εἶναι ἀπαραίτητες γιὰ τὴν ἀντιμετώπιση τῶν σοβαρῶν προβλημάτων ποὺ τίθενται σήμερα στὴν Ἑλλάδα.

Δὲν εἶμαι βέβαια ὁ πρῶτος καὶ νομίζω ὅτι δὲν θὰ εἶμαι ὁ τελευταῖος ποὺ θὰ ὑπογραμμίσει τοὺς κινδύνους τοῦ διχασμοῦ ἢ ἀκόμα καὶ τῆς ἀδιαφορίας καὶ τὴν ἀνάγκη τῆς ἐνότητας καὶ τῆς ὁμόνοιας.

Δὲν ἀρκεῖ ὅμως νὰ διαπιστώνουμε τὴν δυσάρεστη καὶ ἐπικίνδυνη αὐτὴ ἐξέλιξη τοῦ γενικοῦ πνεύματος. Πρέπει ν' ἀναζητήσουμε τὰ αἰτία της καὶ νὰ ἐξετάσουμε πῶς τὸ κακὸ μπορεῖ νὰ θεραπευθεῖ. Ἦδη ἀναφέραμε τὰ βασικὰ αἰτία, δηλ. τοὺς ἐμφυλίους σπαραγμούς, τὴ διχόνοια καὶ τὶς ἀνώμαλες πολιτικὲς ἐξελίξεις ποὺ εἶχαν ὡς ἀποτέλεσμα ὅτι στοὺς περισσότερους πολίτες χαλαρώθηκαν τὸ αἶσθημα τῆς ἐθνικῆς ἐνότητας καὶ ἡ ἐμπιστοσύνη στὸ Κράτος, ἐνῶ οἱ κυβερνῶντες, ἀπὸ τὴν ἄλλη πλευρά, δὲν ἔδειξαν πάντα ὅτι λαβαίνουν ἐξ ἴσου ὑπ' ὄψη τὰ συμφέροντα τόσο τῆς Ἑλλάδας ὅσο καὶ τῶν Ἑλλήνων, δηλ. τόσο τῆς χώρας τῆς σήμερον ἀλλὰ καὶ τοῦ μέλλοντος, ὅσο καὶ τῶν πολιτῶν, ὄλων τῶν πολιτῶν, ἀνεξάρτητα παρατάξεως, μὲ πνεῦμα ἰσοπολιτείας καὶ ἀνάλογα βέβαια μὲ τὴν κατάστασι καὶ τὶς ἀνάγκες τοῦ καθενός. Ἔτσι, δημιουργήθηκε κάποια ἀπόστασι καὶ δυσπιστία μεταξὺ κυβερνωμένων καὶ κυβερνῶντων.

Πῶς μπορεῖ λοιπὸν ν' ἀποκατασταθεῖ κάπως ἡ βασικὴ ἐθνικὴ ἐνότητι ποὺ εἶναι ἀπαραίτητη γιὰ τὸ μέλλον τῆς χώρας;

Καὶ πρῶτα-πρῶτα ἐννοεῖται βέβαια ὅτι, ὅταν ἀναφέρεται κανεὶς σήμερα σὲ ἐθνικὴ ἐνότητι, δὲν ἔχει βέβαια ὑπ' ὄψη τὴν τεχνητὴ καὶ φαινομενικὴ ἐνότητι τῶν ἀπολυταρχικῶν καθεστώτων, ἀλλὰ αὐτὴ ποὺ σχηματίζεται φυσικὰ στὰ πλαίσια ἐλευθέρων θεσμῶν ὅπου οἱ διαφορὲς ἀπόψεις μποροῦν νὰ ἐκφράζονται καὶ νὰ ὑποστηρίζονται χωρὶς περιορισμὸ ἢ φόβο.

Πιο γενικά, ἡ ἐθνικὴ ἐνότητι δὲν σημαίνει ὁμοιομορφία καὶ γενικὴ ὁμοφωνία ἐπὶ τῶν διαφόρων θεμάτων τοῦ ἐθνικοῦ βίου. Σὲ κάθε

δημοκρατική χώρα θα υπάρχουν, και είναι φυσικό να υπάρχουν, διαφορές, κάποτε βασικές, απόψεων, συμφερόντων και ιδανικών μεταξύ των πολιτών. Αυτό απαιτεί ή ελευθερία, και στην έννοια της ελευθερίας ακριβώς πρέπει να αναζητήσουμε τα μέσα για τη θεραπεία της κρίσεως που διέρχεται η Ελλάδα.

Βέβαια σ' αυτή τη χώρα, Κυρίες και Κύριοι, η ελευθερία έχει τόσο συχνά μνημονευθεί που διστάζει κανείς να την επικαλεσθεί άλλη μία φορά.

Ο αγαπητός μας συνάδελφος, Γιώργος Τενεκίδης, που ήταν τόσο προσηλωμένος στις αρχές της ελευθερίας και του όποιου θρηνοῦμε την πρόσφατη απώλεια, ανέλυσε σε άρθρο του⁵ που δημοσιεύθηκε 15 μέρες πριν μᾶς αφήσει, μιὰ τελευταία ἐργασία⁶ της διασήμου ἑλληνιστρίας *Jacqueline de Romilly*. Στὴ σημαντικὴ αὐτὴ ἐργασία ὑπογραμμίζεται πόσο βαθιὲς ρίζες εἶχε ἡ ἰδέα τῆς ελευθερίας στὴν κλασικὴ Ἑλλάδα, ὅπου ἐννοεῖτο καὶ ὡς τρόπος ζωῆς καὶ τρόπος συμπεριφορᾶς, ἀλλὰ καὶ ὅπου ἐθεωρεῖτο ὅτι συμπλήρωμα τῆς ελευθερίας ἦταν ἡ συμμόρφωση στὸ νόμο, τὸν ἄγραφο ὅσο καὶ τὸ γραπτό.

Ἔχει λοιπὸν ἡ ελευθερία καὶ τὶς ἀπαιτήσεις της καὶ τὸ αἰώνιο πρόβλημα εἶναι ἡ διασφάλισή της μεταξύ τῶν δύο ἄκρων, πού εἶναι ἀπὸ τὴ μιὰ ἡ ἀναρχία κι ἀπὸ τὴν ἄλλη ὁ δεσποτισμός.

Ἡ ελευθερία, ὅμως, δὲν εἶναι μόνο ζήτημα συνταγματικῶν διατάξεων, ἀλλὰ εἶναι, ὅπως εἶδαμε, καὶ τρόπος ζωῆς, δηλαδή ἀπαιτεῖ καὶ τὴν ὑπαρξὴ δημοκρατικοῦ πνεύματος, ἐννοῶ πνεύματος διαλόγου καὶ σεβασμοῦ ἢ τουλάχιστον ἀνοχῆς τῆς γνώμης τοῦ ἄλλου. Τὸ δημοκρατικὸ πνεῦμα ἀγκαλιάζει ὀλόκληρο τὸ δῆμο, τὸ λαό, δηλαδή ἀποκλείει κάθε μισαλλοδοξία καὶ κάθε αἴσθημα ὅτι ἡ πλειοψηφία – πού ἄλλωστε δὲν εἶναι πάντα ἡ ἴδια– μπορεῖ ν' ἀγνοεῖ τὴν ὑπαρξὴ τῆς μειοψηφίας.

Ὁ δημοκρατικὸς διάλογος, πού ἡ ἀνάγκη του ἀρχίζει νὰ γίνεται κατανοητὴ στὴν Ἑλλάδα, ἀπαιτεῖ ἀπὸ τὸν καθένα τὴ διάθεση ν' ἀντιληφθεῖ τὰ προβλήματα τῶν ἄλλων καὶ ἀπὸ ὅλους τὴν προσπάθεια ν' ἀνα-

5. «Τὸ Βῆμα» τῆς 23 Σεπτεμβρίου 1990, σελ. Β 10 36

6. *Jacqueline de Romilly*, «La Grèce antique à la découverte de la liberté», Παρίσι, 1989.

ζητήσουν, με καλή πίστη και χωρίς προκατάληψη, τη λύση που ν' ανταποκρίνεται στο γενικό συμφέρον και, όσο το δυνατόν πιο δίκαια, στις ανάγκες και τις επιδιώξεις των διαφόρων τάξεων και κατηγοριών.

Σ' ένα τέτοιο διάλογο θα υπάρξουν βέβαια διαφορές, αλλά δεν μπορεί, με την απαιτούμενη προσπάθεια, υπομονή κι επιμονή, να μην επιτευχθεί κάποια σύμπτωση απόψεων ή τουλάχιστον κάποια προσέγγιση, έστω και μια άμβλυνση των διαφορών ή ακόμα και μια κατανόηση της θέσεως των άλλων.

Η έννοια και το περιεχόμενο, ακόμα και η τεχνική του δημοκρατικού διαλόγου περιπλέκονται όμως συνεχώς με την όλο και πιο πολύπλοκη σύνθεση των συγχρόνων κοινωνιών και τις διαφορές –τις αντιθέσεις, μάλιστα– μεταξύ των αντιλήψεων και των συμφερόντων. Ο διάλογος πρέπει τώρα να καλύπτει όχι μόνον τα γενικά θέματα της χώρας, αλλά και τα κοινωνικά και οικονομικά προβλήματα των διαφόρων κατηγοριών πολιτών. Αποκτᾶ εύρύτερο και δυσκολότερο περιεχόμενο και απαιτεί την προσαρμογή των μεθόδων στις διάφορες καταστάσεις. Η αρχή όμως παραμένει ή συζήτηση με τους κυρίως ενδιαφερομένους. Ούτως ή άλλως, οι αποφάσεις που θα ληφθούν –και που θα πρέπει τελικά να ληφθούν– οφείλουν να είναι σεβαστές από όλους, αλλά ή αποδοχή τους θα είναι ευκολότερη εφόσον θα έχουν προηγηθεί αντικειμενική εξέταση και συζήτηση των διαφόρων απόψεων.

Τότε μόνον ο καθένας θα αισθανθεί πραγματικά ότι αποτελεί ἴσο και αναπόσπαστο μέλος της κοινωνίας και του Έθνους, ότι συμμετέχει στις αποφάσεις και ότι πρέπει να μοιράζεται και τις ευθύνες. Τότε μόνον θα μπορέσει να ενισχυθεί το αίσθημα ενότητας και αλληλεγγύης μεταξύ των πολιτών.

* * *

Έκτος όμως από το γενικό αυτό θέμα σχέσεως Κράτους και πολιτών, τί μπορεί να γίνει ειδικότερα για τους νεότερους, για τις γενεές που δεν έχουν ζήσει την 28η Οκτωβρίου 1940 και την τραγική εποχή που ακολούθησε; Τί μπορεί να γίνει για τη νεολαία στην οποία έχει ιδιαίτερα έκδηλωθεί το φαινόμενο της απογοητεύσεως και της αδιαφορίας; Το θέμα είναι ζωτικό για το μέλλον της χώρας.

Βέβαια, ό νοῦς στρέφεται φυσικά πρώτα στην παιδεία, σε μία κατάλληλη διαπαιδαγώγηση, ιδιαίτερα όσον αφορά την Ἱστορία τῆς Ἑλλάδος και τις αρχές τῆς αγωγῆς τοῦ πολίτη.

Τέτοιου εἴδους μέτρα εἶναι ἀσφαλῶς ἀπαραίτητα, διότι πρέπει οἱ Ἕλληνες νά γνωρίζουν τήν Ἱστορία τῆς Πατρίδας τους, ἀλλά ἡ διδασκαλία αὐτή μπορεῖ νά εἶναι ἀποτελεσματική μόνον ὑπό ὀρισμένους ὅρους και μέσα στό πλαίσιο πιό γενικῶν μέτρων.

Πρώτον, ἡ διαπαιδαγώγηση αὐτή πρέπει νά ἔχει ἕνα χαρακτήρα μορφωτικό και νά μῆ δίνει τήν ἐντύπωση κηρύγματος, ὁπότε μπορεῖ νά δημιουργήσει ἀρνητικές ἀντιδράσεις.

Δεύτερον, ἡ διδασκαλία αὐτή κινδυνεύει νά μείνει στεῖρα ἂν δέν ἀνταποκρίνεται σε ἀνάλογο γενικό πνεῦμα τῆς χώρας και ἂν οἱ νέοι δέν βλέπουν γύρω τους παραδείγματα ἠθους και θάρρους ἀπό τοὺς μεγαλύτερους τους. Πρέπει λοιπόν νά ἐντάσσεται σε μία γενικότερη προσπάθεια.

Τελικά ὅμως ἡ γνώση τοῦ παρελθόντος και τὰ τυχόν παραδείγματα τοῦ παρόντος δέν ἀρκοῦν γιά νά ἀποτελέσουν ἀποφασιστικά κίνητρα ἂν δέν συνοδεύονται ἀπό κάποια ἐλπίδα γιά τὸ μέλλον. Πρέπει λοιπόν νά εἴμαστε σε θέση νά δώσουμε στοὺς νέους ὀρισμένες βásiμες προοπτικές γιά τὸ ἀτομικό τους μέλλον ὅσο και γιά τὸ μέλλον τῆς χώρας, με τὸ ὁποῖο τὸ δικό τους εἶναι συνδεδεμένο.

Θὰ ἦταν λοιπόν ιδιαίτερα χρήσιμο νά καταστρωθεῖ, με τῆ συμμετοχῆ τόσο τοῦ πολιτικοῦ κόσμου ὅσο και τῶν καλύτερων εἰδικῶν, ἕνα γενικό σχέδιο ἢ πρόγραμμα πού νά χαράζει τις μεγάλες γραμμές και τις προοπτικές ἀνάπτυξης, προόδου και ἀναγέννησης τοῦ τόπου στοὺς διαφόρους μεγάλους τομεῖς ὡς τὸ ἔτος 2000 και τις αρχές τοῦ 21ου αἰώνα, οὕτως ὥστε νά δίνει μιὰ θετική και πειστική εἰκόνα τοῦ μέλλοντος τῆς χώρας –διότι ἡ χώρα μας δέν μπορεῖ νά μῆν ἔχει μέλλον– και ἡ νεολαία ν' ἀντιληφθεῖ πού πηγαίνει και νά μῆ φοβᾶται ὅτι δέν πηγαίνει πουθενά. Ἄλλὰ τόσο ὁ σχεδιασμός ὅσο και ἡ πραγματοποίηση ἐνός τέτοιου προγράμματος ἀπαιτοῦν κι αὐτὰ τήν ἐνότητα και τήν ἀλληλεγγύη μεταξὺ τῶν διαφόρων παρατάξεων καθὼς και τῶν διαφορῶν γενεῶν.

* * *

Σ' αὐτὸ τὸ σημεῖο, εἶναι ἀπαραίτητο ν' ἀντιληφθοῦμε ὅτι ἡ ἐνότητα καὶ ἡ ἀλληλεγγύη ἀποτελοῦν βέβαια βασικά στοιχεῖα τοῦ ἐθνικοῦ βίου, τῶν ὁποίων ἡ ἀνάγκη ἐμφανίζεται κυρίως, ὄχι ὅμως καὶ ἀποκλειστικά, σὲ στιγμὲς κρίσιμες γιὰ τὴν ὑπαρξὴ τῆς χώρας.

Ἐνα ἀπὸ τὰ θαύματα τῆς 28ης Ὀκτωβρίου εἶναι ὅτι ἡ ἀγάπη τῆς πατρίδας καὶ τὸ ἰδεῶδες τῆς ἐλευθερίας σάρωσαν ξαφνικὰ τὶς μικρότητες τῆς τότε πολιτικῆς καταστάσεως καὶ δημιούργησαν ἓνα ἀκάθεκτο ἐθνικὸ ρεῦμα. Αὐτὸ ὅμως συμβαίνει σὲ ἐξαιρετικὲς περιστάσεις τῆς ζωῆς τῶν Ἑθνῶν.

Σήμερα, πενήντα χρόνια ἀργότερα, ἡ κατάσταση διαφέρει σημαντικά. Ὁ πόλεμος δὲν μᾶς ἀπειλεῖ ἄμεσα, ἡ ἐθνικὴ μας ἀνεξαρτησία δὲν κινδυνεύει –τουλάχιστον στὸν ἴδιο βαθμὸ– ἀλλὰ συγχρόνως ζοῦμε, χωρὶς πάντα νὰ τὸ ἀντιλαμβανόμαστε, μιὰ περίοδο ποὺ εἶναι πολὺ κρίσιμη γιὰ τὸ μέλλον τοῦ τόπου. Οἱ κίνδυνοι, ἀσφαλῶς, δὲν εἶναι τοῦ ἰδίου εἴδους, οὔτε καὶ ἐξ ἴσου ἐμφανεῖς, ἀλλὰ δὲν πρέπει ν' αὐταπατώμαστε, διότι εἶναι σημαντικοὶ γιὰ τὸ μέλλον τῆς χώρας.

Τρία εἶναι τὰ πιὸ σοβαρὰ προβλήματα ποὺ ἡ Ἑλλὰς ἔχει ν' ἀντιμετωπίσει αὐτῇ τῇ στιγμῇ.

Τὸ πρῶτο ἀφορᾷ τὴ διεθνή κατάσταση. Βέβαια οἱ σχέσεις Ἀνατολῆς καὶ Δύσεως ἔχουν μεταβληθεῖ ριζικὰ μὲ τὸ τέλος τοῦ ψυχροῦ πολέμου καὶ ζοῦμε ἀπ' αὐτῇ τὴν ἄποψη μιὰ ἀνέλπιστη ἱστορικὴ στροφὴ ποὺ μπορεῖ ν' ἀλλάξει τὴν ὄψη τῆς Εὐρώπης καὶ νὰ μεταβάλει ἐντελῶς τὰ δεδομένα τῆς παγκοσμίου πολιτικῆς. Στὴ Μέση Ἀνατολὴ ὅμως ἡ κατάσταση παραμένει ἐκρηκτικὴ καί, πιὸ ἄμεσα ἀκόμα γιὰ μᾶς, ὑφίστανται πάντα σοβαρὰ καὶ ἀπειλητικὰ προβλήματα μὲ τὴν ἔνταση ποὺ ἔχει δημιουργηθεῖ ὅσον ἀφορᾷ τὴν Κύπρο καὶ τὸ Αἰγαῖο καὶ ποὺ, ἐκτὸς τῶν σοβαρῶν κινδύνων ποὺ συνεπάγεται, προκαλεῖ ἐπίσης καὶ μεγάλες στρατιωτικὲς δαπάνες. Ἐπιζητοῦμε βέβαια τὴν εἰρηνικὴ ἐπίλυση τῶν ἐθνικῶν μας προβλημάτων, ἀλλὰ ἡ ἀλληλεγγύη ὀλοκλήρου τοῦ Ἑλληνισμοῦ εἶναι ἀπαραίτητη γιὰ τὴν ἐξεύρεση ἱκανοποιητικῶν λύσεων ἢ τὴν ἀντιμετώπιση ἐνδεχομένης ἐθνικῆς κρίσεως.

Ἄλλο ζωτικὸ θέμα προκύπτει ἀπὸ τὴν εἴσοδο τῆς Ἑλλάδας στὴν Εὐρωπαϊκὴ Οἰκονομικὴ Κοινότητα. Ἡ εἴσοδος μας στὴν Κοινότητα ὑπῆρξε ἀσφαλῶς ἱστορικὸς καὶ σωτήριος σταθμὸς, ποὺ ἐνίσχυσε σημαντικὰ τὴ θέση τῆς Ἑλλάδας, ἀπὸ πολιτικῆς ὅσο καὶ οἰκονομικῆς ἀπόψεως, τὴν συνέδεσε μὲ τὴν Εὐρώπη καὶ ἄνοιξε νέους ὀρίζοντες καὶ μεγαλύτερες δυνατότητες γιὰ τὸ μέλλον τῆς χώρας. Εἰσερχομένη ὁμως στὴν ΕΟΚ, ἡ Ἑλλὰς ἀνέλαβε ὀρισμένες ὑποχρεώσεις οἱ ὁποῖες συμβαδίζουν μὲ τὰ σημαντικὰ ὀφέλη ποὺ μᾶς προσπορίζει ἡ ιδιότητα τοῦ Μέλους. Καὶ ξέρουμε ὅτι ἀπ' αὐτὴ τὴν ἄποψη συναντήσαμε σοβαρὰ προβλήματα καὶ διακυβεύονται ἰδιαίτερα τὸ κύρος καὶ ἡ ἀξιοπιστία τῆς χώρας. Ἡ Ἑλλὰς βρίσκεται πράγματι τώρα σὲ δύσκολη θέση, καὶ ἰδίως καθὼς πλησιάζει ἡ προθεσμία τοῦ 1992.

Αὐτὸ μᾶς ὀδηγεῖ στὸ τρίτο σημαντικὸ ζήτημα ποὺ συναντᾷ ἡ χώρα μας καὶ ποὺ συνδέεται ἄλλωστε μὲ τὸ προηγούμενο, δηλαδὴ τὸ οἰκονομικό. Ὅλοι ξέρουμε, τουλάχιστον στίς μεγάλες γραμμές, τὴν ἔκταση τοῦ προβλήματος ποὺ ἀπαιτεῖ σοβαρὰ μέτρα γιὰ τὴν ἀντιμετώπισή του καὶ ποὺ ἀπασχόλησε καὶ μάλιστα ἀναστάτωσε τὴ χώρα ἀκόμα τελευταῖα. Καὶ σ' αὐτὸ τὸ θέμα ἀπέχουμε πολὺ ἀπὸ τὸ νὰ ἔχουμε ξεπεράσει τὴν κρίση.

Ἐξωτερικὰ θέματα, κοινοτικὰ θέματα, οἰκονομικὰ θέματα, ὅλα αὐτὰ τὰ πράγματι κρίσιμα ἐθνικὰ προβλήματα ἀπαιτοῦν σήμερα ἰδιαίτερη προσπάθεια καὶ συνοχὴ τῶν Ἑλλήνων, ὅλων τῶν Ἑλλήνων.

Σχετικὰ, πρέπει ν' ἀντιληφθοῦμε ὅτι ζοῦμε τώρα σὲ μιὰ ἐποχὴ ὅπου, τουλάχιστον στὴν Εὐρώπη, τὸ μέλλον τῆς κάθε χώρας καὶ τοῦ κάθε πολίτη δὲν διακυβεύεται πιά τόσο σὲ πολέμους καὶ σὲ μάχες – ἂν καὶ γιὰ τὴν Ἑλλάδα, ἀτυχῶς, δὲν ἐξέλιπε κάθε ἀπειλὴ κατὰ τῆς ἀκεραιότητος τῆς χώρας –, ὅσο στὸν ἀνήλεο ἀνταγωνισμὸ μεταξὺ τῶν Κρατῶν. Σ' αὐτοῦ τοῦ τύπου τὸν οἰκονομικὸ ἀγῶνα χρειάζονται ἀρετὲς ποὺ διαφέρουν βέβαια ἀπὸ τίς πολεμικὲς καὶ δὲν ἔχουν τὴν ἡρωϊκὴ τους αἴγλη ἀλλὰ ποὺ προϋποθέτουν ἐπίσης ἐντατικὴ καὶ συστηματικὴ προσπάθεια, κάποτε μάλιστα αὐταπάρνηση καὶ τὸ αἶσθημα ὅτι δὲν πρόκειται ἀπλῶς γιὰ ἀτομικὲς ὑποθέσεις, ἀλλὰ γιὰ μιὰ συλλογικὴ μάχη ποὺ δίνεται τόσο γιὰ τὸ συνολικὸ ὅσο καὶ γιὰ τὸ ἀτομικὸ συμφέρον τοῦ καθενός.

Ἄν δὲν γίνεῖ μιὰ τέτοια προσπάθεια κι ἂν δὲν κυριαρχήσῃ ἓνα τέτοιο πνεῦμα, κινδυνεύει ἡ Ἑλλάς, ὅπως ἔλεγε πρόσφατα ὁ σεβαστὸς συνάδελφος Ἄγγελος Ἀγγελόπουλος, «νὰ γίνεῖ μιὰ τουριστικὴ ἐπαρχία τῆς Εὐρώπης ποὺ θὰ κατοικεῖται κυρίως ἀπὸ ἠλικιωμένους καὶ συνταξιούχους καὶ εὐκαιριακοὺς τουρίστες».

Ἀσφαλῶς δὲν εἶναι γι' αὐτὸ ποὺ ἔπεσε τὸ γενναῖο παιδί, ὁ χαμένος ἀνθυπολοχαγὸς τῆς Ἀλβανίας⁷.

Ἡ μέρα τῆς 28ης Ὀκτωβρίου 1940 δὲν ὑπῆρξε λοιπὸν μόνον ἓνας μεγάλος σταθμὸς τῆς Ἱστορίας, τῆς παγκόσμιας ὅσο καὶ τῆς ἐλληνικῆς. Ἀποτελεῖ ἐπὶ πλεόν, μαζὶ μὲ μερικὲς ἄλλες μεγάλες μέρες τοῦ Ἑλληνισμοῦ, ἓνα δίδαγμα γιὰ τὴ σημασία ποὺ ἔχει ἡ ἐνότητα στὶς κρίσιμες ὥρες τῆς ζωῆς τοῦ Ἔθνους. Ἀλλὰ τὸ δίδαγμα αὐτὸ δὲν ἰσχύει μόνον στὶς ὥρες τῶν κινδύνων ποὺ ἀπειλοῦν τὴν ὑπαρξὴ τῆς χώρας. Ἀφορᾷ ἐπίσης καὶ τὴν καθημερινὴν προσπάθεια ποὺ ἀπαιτεῖται γιὰ ν' ἀποκτήσουμε καὶ νὰ διατηρήσουμε στὴν Εὐρώπῃ καὶ στὸν κόσμον μιὰ θέσῃ ἴσων μεταξὺ ἴσων καὶ μιὰ ἐκτίμησῃ ἀντάξια τῆς ἱστορίας μας καὶ τῶν ἀγωνιστῶν ποὺ πολέμησαν, ἀνὰ τοὺς αἰῶνες, γιὰ τὴν ἐλευθερία καὶ τὸ μεγαλεῖο τοῦ Ἔθνους.

Ὁ προορισμὸς τῆς 28ης Ὀκτωβρίου δὲν εἶναι νὰ ἐξυμνεῖται μιὰ μέρα κάθε χρόνο. Ἡ κάθε μέρα πρέπει νὰ εἶναι γιὰ μᾶς ἀντάξια τῆς 28ης Ὀκτωβρίου 1940. Τὸ «Ὁχι» ποὺ ἀντιτάχθηκε τότε στὴν ξενικὴ εἰσβολὴ πρέπει νὰ ἀντηχεῖ πάντα σὰν ἓνα «ὄχι» στὸν ἐξωτερικὸ κίνδυνο, ἀλλὰ καὶ ἓνα «ὄχι» στὴν παρακμὴ καὶ ἓνα «ὄχι» στὸ διχασμὸ.

7. Ὀδυσσεά Ἑλύτη, «Ἄσμα ἡρωϊκὸ καὶ πένθιμο γιὰ τὸν χαμένο ἀνθυπολοχαγὸ τῆς Ἀλβανίας», Τετράδιο, 1945.